

és a kritikának is, mint általában a szellemnek, lényegéből fakadóan az értékek pluralizmusát kell jóváhagynia, hirdetni és vállalnia. Lehetnek nézeteltérések irodalmi, esztétikai és kritikai törekvések között, nem is kell, hogy megfeleljenek egymásnak, mindazonáltal alapvetően fontos, hogy tevékenységük egy hiteles értékrend kialakítását inspirálja, egyben felszabadítólag és ösztönzően hasson a szlovákiai magyar irodalom egészének fejlődésére.” (191. old.) E – sokak számára nyilvánvalóan rokonszenves – megállapítás retorikai dimenziója alássa saját szemantikáját. Mert míg a pluralizmust propagálja, addig „egy” hiteles értékrend követelményét állítja fel. A mondaton belüli hangsúlyok instabilitása arra figyelmeztet, hogy a nyelv – s ezzel Alabán Ferenc is egyetértene – még a fogalmi beszédet működtető irodalomtudás számára sem tekinthető pusztán a kommunikáció eszközeként. (A magam részéről az „egy” szócika elhagyásával és a „hiteles értékrend” szintagma többes számú alkalmazásával alakítanám ki a mondatbeli viszonyokat.)

„A nyelv és műfordítás élményének folytonossága” című fejezet műfordítás-történettel és -elmélettel foglalkozik. Alabán Ferenc a kérdésirányok felvázolása közben folyamatosan érzékelteti, hogy „a műfordító is befogadó”, következésképp a fordítás az értelmezés egyik funkciója. Ezt a premisszát azért is érdemes kiemelni, mert világossá teszi, hogy a fordítás nem egyenlő a „szerzői szándék” keresésének – igen elterjedt – gyakorlatával. Ugyanis az idegen tapasztalat fölvétele – nyelvi eseményként – azt előfeltételezi, hogy a szöveg tolmácsolása közben nem a másikat, hanem annak beszédét kell megértenünk. Persze nem a saját és az idegen szemlélet küzdelmének kibékítése formájában, hanem a kölcsönösség szimmetriája mentén, hiszen – Hans-Jost Freyt idézve – „az eredeti és a fordítás sohasem ad teljes megfelelést, de éppen ott, ahol ez a megfelelés lehetetlen és ezért bekövetkezik az idegenség tapasztalata, ott olvasható le a fordításnak a saját nyelven végzett kreatív munkája”. (Übersetzung und Sprachtheorie bei Humboldt’)

Összegzés helyett visszaadnánk a szót Alabán Ferencnek (a kötet második fejezetében hangzik el a következő – nehezen cáfolható – helyzetjelentés): „Színvonalas szlovákiai magyar publicisztikáról jelenünkben csak nagy fenntartásokkal beszélhetünk; a felkészülés, a következetesség, az igényesség és a pozitív szemlélet ezen a téren csupán elvétve tapasztalható és követhető nyomon.” (198. old.) Az „Interpretáció és integráció”-ban szereplő mértékadó írások alapvetően hozzájárulhatnak a felvidéki – tág értelemben vett – publicisztika-kultúra horizontjának szélesedéséhez és a szakkritika térhódításához. De ez már az a történet, amely éppen történik, illetve kellene, hogy történjen...

Alabán Ferenc (2002): *Interpretáció és integráció. Irodalmi összefüggések világában.* Madách – Posonium, Pozsony.

H. Nagy Péter

Értékek az életben – és a retorikában

A szociálpszichológiai értékutatás utolsó huszonöt évének nemzetközi szakirodalmából mutat be szemelvényeket az a tanulmánykötet, amelynek megjelenése különösen öröndetes: az értékutatás egyik fontos területéről viszonylag kevés magyar nyelvű publikáció látott eddig napvilágot. Ez annak ellenére igaz, hogy az utóbbi években folytak alapvető kérdéseket feltáró hazai és nemzetközi együttműködésben végzett értékutatások, mindenekelőtt *Hunyady György*nek és munkatársainak, valamint a kötet szerkesztő *Váriné Szilágyi Ibolyán*ak a részvételével.

A tanulmánygyűjtemény első része a fentebb említett hiány pótlásának céljával az értékek egyetemességének és kultúraspecifikusságának kérdésével foglalkozó alapvető je-

lentőségű írásokat gyűjtötte csokorba. Az érték kutatás klasszikusainak ezek a tanulmányai egyrészt alapvető elméleti kérdésekkel foglalkoznak, másrészt az értékek univerzális, illetve kultúrához kötött voltát tisztázó empirikus kutatásokról számolnak be. A legfontosabb elméleti fejtegetések az érték fogalmának meghatározásával, illetve rokonfogalmakhoz fűződő kapcsolatának tisztázásával foglalkoznak, például az attitűd és a vélekedés, illetve motiváció. Az érték meghatározásában nincsen teljes konszenzus a téma kutatói között: *Feather* az általános motívumok osztálya tagjainak tekinti az értékeket, mások, *Rokeach* nyomán pedig a vélekedés mint tágabb kategória alesetének. A tekintetben azonban egyetértenek, hogy az értéket expliciten vagy impliciten megjelenő szociális konstrukciónak fogják fel, amely befolyásolja azt, ahogyan az egyének egy cselekvés lehetséges módjai, eszközei és céljai között választanak, illetve mások cselekvését megítélik. Az attitűdökhöz képest az értékek magasabb absztrakciós szinten állnak. Abban viszont hasonlóan egymásra, hogy mindkettő tartalmaz egy kognitív, informatív magot és körülötte, mintegy holddudvarként érzelmi tartalmakat.

A kötet legérdekesebb tanulmányai az értékek univerzalisztikus, illetve kultúraspecifikus jellegével foglalkoznak. Ez a kérdésfeltevés különösen aktuális napjaink két, egymással ellentétes vonulatot kirajzoló történéseit figyelve. Egyrészt mélyülnek a nagy régiókat jellemző kultúrák közötti szakadékok, másrészt erős törekvések mozgatják az ezzel ellentétes folyamatot, a globalizációt is. Mindkét folyamat igenlése vagy elutasítása fontos érték-implikációkat foglal magába.

*Schwartz*nak és munkatársainak húsz országra kiterjedő vizsgálata arra a kérdésre keres választ, mennyire különböznek a vizsgálatba vont társadalmakban élő emberek az értékek elfogadása, illetve elutasítása tekintetében. Vajon léteznek-e univerzálisnak nevezhető értékek és hogyan kapcsolódnak ezek egymáshoz a különböző kultúrákban?

A vizsgálat kiindulásaként hipotetikusan feltételezték tizenegy motivációs értéktípus meglétét: önállóság, ösztönzést kereső, hedonista, teljesítményorientált, hatalomorientált, biztonságra vágyó, alkalmazkodó, tradicionális, jóindulatú, univerzalisztikus, spirituális. Ehhez a tizenegy motivációs típushoz összesen 56 értéket rendeltek hozzá. A megkérdezettek között mind az öt kontinensről származó diákok és tanárok szerepeltek. Az egymástól nagyon különböző társadalmi berendezkedésű országokból származó és eltérő felekezetekhez tartozó adatközlőktől származó adatokat az SSA (a legkisebb tér elemzés) módszerével vizsgálták. Ez a módszer alkalmas arra, hogy az értékek közötti fogalmi hasonlóságot és kapcsolódási módjukat kimutassák. Az összehasonlító vizsgálat feltárta, hogy a tizenegy motivációs típus között melyek kapcsolódhatnak egymáshoz (például a biztonságra orientált és a hatalomvágyó) és melyek zárják ki egymást (például az univerzalisztikus és a hatalomvágyó). Az SSA módszerének segítségével megkonstruálták az egyes kultúrákon belül a vizsgált értékek szemantikai terét, így ezek egybevetethetőkké váltak egymással.

A vizsgálat igazolta a felsorolt tizenegy motivációs értéktípus közül tíznek mind a húsz kultúrában való létezését. A tizenegyedik – a spirituális – a vizsgálat alapján nem tűnt

A jelenleg érvényben levő tanterv, a NAT szövegét áttekintve első olvasásra szembe tűnő módon hiányzik a célként tételezett értékek taxatív felsorolása. A NAT elsőként a demokrácia értékeire hivatkozik, amelyek olyan magatartásra készítik fel, amelyben az egyén és a köz érdekei egyaránt szerepet kapnak. A szöveg a továbbiakban egyre táguló körökben a nemzeti, az európai és az emberiség közös értékrendjére utal, de nem nevez meg egyetlen értéket sem. A kultúrák közti értékvizsgálatok tapasztalatai alapján ez az óvatosság nem tűnik helyénvalónak.

egyetemesen motiváló értéktípusnak. Valószínűleg helytálló azonban a szerzőnek az a feltételezése, hogy a különböző típusú kultúrákban többféle spiritualitás is létezik, ezek pedig nem foghatók egybe a szerzők által kidolgozott értéknyalábbal. A vizsgálat másik érdekes eredménye az volt, hogy a kínai minta elég lényegesen eltért a többi kultúra által igazolt elméleti modelltől. A kínai adatközlők válaszaiból olyan sajátos értékpreferenciák rajzolódtak ki, amelyek a társadalmi és egyéni harmóniára és az erényes kapcsolat-tartásra vonatkoztak.

Triandis tanulmányában az individualizmus és a kollektívizmus kultúráközi vizsgálatairól szól. A témáról szóló gazdag történettudományi szakirodalom elemzése alapján megállapítja, hogy egy társadalom individualisztikus vagy kollektivistá jellegének kialakulásában két tényező játszza a legfontosabb szerepet, a kultúra komplexitása és az anyagi jólét. Ez a két tényező teszi lehetővé a társadalom tagjainak elkülönülését, köztük vetélkedés kialakulását, azaz a közösségi kultúra individuumpontúvá válását. A kollektivistá és az individualista közösségnek mások az erősségei és a gyengeségei: a kollektivistá közösségekre jellemző az információk halmozása és őrzése. A kollektivistá társadalmak közismert demokráciahiánya erre vezethető vissza. Az individualisztikus közösségek tagjaira ezzel szemben az erős versengés, a státusz-aggodalom jellemző. Bár sem az extrém kollektívizmus, sem a kizárólagos individualizmus nem tűnik kívánatosnak sem a közösség, sem az egyén szempontjából, nehéz feladat az egyensúly létrehozása.

A lengyel szerzőpáros: *Reykowski* és *Smolenska* a kollektívizmus, individualizmus és a társadalmi változás értelmezéséről szóló cikkükben óvnak egy leegyszerűsítő modelltől. Hasonló történelmi helyzetben lévén, magunknak is tisztában kell lennünk azzal, hogy a rendszerváltozás nem értelmezhető az értékek szempontjából bináris oppozíciók egyszerű helycseréjeként, a kollektívizmus individualizmusá alakulásaként.

A kötet második részében az érték kutatás újabb területeire és módszereire nyерhetünk betekintést. Különösen figyelemre méltóak az emberi jogoknak mint szociális reprezentációknak a vizsgálatai kultúráközi összehasonlításban, valamint a kultúraértés tanításának érzékeny megközelítése. *Sniderman* és munkatársai arra a nehéz kérdésre keresnek választ, hogyan hat az AIDS terjedése következtében terjedő félelem a polgári szabadságjogok értelmezésére a betegek, valamint a betegség által erősen érintett csoportok, a homoszexuálisok tekintetében. Optimizmusra ad okot az, hogy eddig az AIDS-betegek jogainak támogatása erősebbnek bizonyult a félelemnél és a türelmetlenségénél.

Az iskolák életében a központi tanterv az a dokumentum, amely a nevelési folyamat eredményeként közvetítendő értékeket iskolafokonként meghatározza. Ha az elmúlt évtizedek tanterveit a célként tételezett értékek szempontjából elemezzük, azt látjuk, hogy az úgynevezett szocialista periódusban a tantervek kizárólagosan a társadalom szempontjából fontos – közösségi – értékre összepontosítottak. Az 1962-es, szűk féloldalmi szöveg mindössze két értéket emel ki, a munkát és a szolidaritást. A jóval terjedelmesebb 1978-as tanterv szövegében szintén ez a két érték áll a központban. A szolidaritást mint értéket ez a szöveg osztályszempontból – szocialista hazafiságként és a proletár internacionalizmusként – határozza meg.

Az 1978-as tanterv a fentiekén kívül taxatív számos értéket említ még, így például a természetre, az egészséges környezetre vonatkozókat is. Az értékek hierarchiájában a munka és a közösséghez kapcsolódó szolidaritás állnak az első helyen. Jellemző az 1978-as tanterv szövegére az, hogy nem tesz különbséget az úgynevezett terminális – célként tételeződő – és az instrumentális értékek, például az udvariasság között.

A jelenleg érvényben levő tanterv, a NAT szövegét áttekintve első olvasásra szembe-tűnő módon hiányzik a célként tételezett értékek taxatív felsorolása. A NAT elsőként a demokrácia értékeire hivatkozik, amelyek olyan magatartásra készíteneek fel, amelyben az egyén és a köz érdekei egyaránt szerepet kapnak. A szöveg a továbbiakban egyre táguló körökben a nemzeti, az európai és az emberiség közös értékrendjére utal, de nem

nevez meg egyetlen értéket sem. A kultúraközi értékvizsgálatok tapasztalatai alapján ez az óvatosság nem tűnik helyénvalónak. Legalább a szóba jöhető legfontosabb értékeket, például a szabadságot és a szolidaritást említeni lehetett volna.

Váriné Szilágyi Ibolya (2003, szerk): *Értékek az életben és a retorikában*. Pszichológiai Tanulmányok XIX. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Huszár Ágnes

Valóban ekkora a baj?

Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata

Gereben Ferenc 2000-ben készült országos reprezentatív vizsgálatából tudhatjuk, hogy Magyarországon a felnőtt népesség milyen olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásokkal rendelkezik. De hogy a holnap olvasói hol tartanak ma, s hogy mire számíthatunk, ahhoz jó támpontot ad Nagy Attila középiskolások olvasási és művelődésszociológiai szokásait vizsgáló, az adott állapot felmérésére vállalkozó kötete.

Középiskolában tanító magyartanár ismerősömmel beszélgetve hallok, hogy szinte képtelen nyomon követni, diákjai elolvasták-e a kötelező olvasmányokat vagy sem. Mert neki mint tanárnak már nem elég pontosan ismernie ezen olvasmányok rövidített változatait, s a dolgozatokban csak olyan részletekre kérdezni, amelyekre nem tértek ki a tömörítvény fogalmazói. Azt mondja, fejtörést okoz neki, hogy sokan vannak olyanok diákjai között, akik bár szóról szóra, sorról sorra végighaladtak az adott művön, mégsem tudnak beszámolni az olvasottakról. Ugyanis nem értik azt, amit a szöveg közöl. Nem értik az adott mondatot, nem értik a bekezdést, s nem értik a művet. Ők vajon akkor olvasták a kötelező olvasmányt vagy sem? Mít lehet velük tenni? Ugyanaz alá a megítélés alá esnek, mint azon társaik, akik kezükbe sem vették a könyvet? De hiszen ők teljesítették a feladatot, fáradoztak. Ráadásul számukra tényleg fáradtság volt ez a tevékenység. És az eredmény?

Pedagógusismerősöm egy, a főváros budai oldalán lévő agglomerációs település nem is rossznevű gimnáziumában tanít. S akkor mi van a települési lejtő alján található, igazán nagy hátránnyal küzdő iskolákban? Valóban ekkora a baj?

A PISA 2000 vizsgálat eredményeiről a 2002–2003-as év folyamán több tematikus beszámolót jelentetett meg az OECD. Ezekből nyilvánvalóvá vált az érintettek számára, hogy sejtéseik, napi tapasztalataik összecsengenek a nemzetközi vizsgálat eredményeivel.

Nagy Attila pillanatfelvétele 15 és 17 éves, kisvárosokban élő, szakképző intézetekben, szakközépiskolákban és gimnáziumokban tanuló diákokról készült. Az ország 7 településének intézményei kerültek a mintába, valamint kontrollcsoportként két felekeze-ti iskola: a debreceni református és a pannonhalmi bencés gimnázium. Mint azt már korábbi olvasásszociológiai vizsgálatok bizonyították, az országos átlaghoz leginkább a kisvárosi eredmények hasonlítanak, ezért esett – a szűkös anyagi lehetőségek miatt – két-két kelet- és nyugat-magyarországi, valamint három közép-magyarországi kisváros-ra a választás. Igaz ugyan, hogy így kisebb a szórás, de az országos átlagot jól közelítő adatokhoz jutunk.